

EEN MALACOLOGISCHE REIS NAAR LIBYE. V. 1)

Voor ons vertrek naar Libye had ik in Parijs de bekende grote kaartenmagazijnen bezocht op zoek naar een goede kaart van ons excursiegebied. Maar in de indrukwekkende voorraden vond ik er geen van Cyrenaica. Door tussenkomst van een officier van het Britse garnizoen van Benghazi kregen wij echter gelukkigerwijs de beschikking over een Britse legerkaart, schaal 1 : 250.000. Eén centimeter op de kaart dus twee en een halve kilometer in werkelijkheid. Die heeft ons uitstekende diensten bewezen, al waren zij voor ons doel nog niet gedetailleerd genoeg door het ontbreken van geografische namen. Maar dat is niet de schuld van de Britten. De meeste wadi's hebben nog geen officieel geregistreerde namen. Zelfs omsluiten deze kaarten nog terra incognita. Brandt heeft in zijn publicaties veel gebruik gemaakt van de plaatselijke benamingen, die hij fonetisch noteerde, afgaande op wat een willekeurige voorbijganger hem desgevraagd mededeelde. Zoiets kan natuurlijk grote bezwaren hebben. Zowel de benamingen als hun orthografie kunnen in de loop des tijds zodanig veranderen, dat niemand de localiteit weet terug te vinden. Op het ogenblik heb ik een collectie Pisidijs uit Perzië onderhanden, verzameld in de tweede helft van de vorige eeuw. Elk monster is keurig voorzien van een vindplaatsaanduiding, maar op geen landkaart komen deze benamingen voor. Sommige malacologen die over Afrika publiceerd hebben dan ook in hun verhandeling een register van de door hen gebruikte geografische benamingen opgenomen, vergezeld van een opgave van lengte- en breedtegraden, wat bijzonder praktisch is.

Van Benghazi uit bezochten wij in dagtochten de wadi's op 25 kilometer ten oosten van de stad, aan de rand van de steppe. Weer die wijde vlakte. De horizon is een strakke lijn. Alleen recht voor ons uit een smalle reep, de hoogvlakte, waarvan het profiel kleine inkepingen vertoont, de wadi's. Zo dor als de steppe zich op het eerste gezicht voordeed, was zij in werkelijkheid toch niet. De regentijd was juist voorbij en het korte voorjaar beheerste nog de natuur. En zo kon het gebeuren, dat wij een bloeiend aronskelkje op de kale roodbruine grond vonden, of de witte bloemtjes van vogelmolk of rose anemonen tussen steenklompen ontdekten. Die lentevreugd is er maar heel kort. Dan komt de lange zomer met de grote droogte en de hoge stofwolken.

Wij doorkruisen tientallen kilometers vlakte eer wij bij de wadi's zijn, die het doel van onze tocht vormen. Met bravour koerst onze gids de auto door het met stenen bezaaide terrein en passeert hij droge rivierbeddingen. Een enkele keer zit

- de -

1) I, C.B. 87: 883-885; II, C.B. 88: 892-894; III, C.B. 90: 914-916; IV, C.B. 92: 937-939.

de achteras vast op een steen die te laag getaxeerd was; opspringende stenen bonken onder tegen de motor. Wolken stof jagen wij achter ons op. Niet zonder bezorgdheid zien wij dit verschijnsel. Het is een teken dat de droogteperiode al inzet. Blijkbaar vroeger dan andere jaren. Wij zijn genoodzaakt, ondanks de warmte, de raampjes gesloten te houden. Niettemin wolkt het fijne stof naar binnen, en als de auto, uitwijkend voor een kuil of een brok steen, een scherpe wending maakt; is de voorruit een ogenblik ondoorzichtig door de dikke laag bruine aarde die er daarna als regenwater afdruipt. Mijn zorg geldt de fotoapparatuur en in het bijzonder het kwetsbare mechanisme van de sluiters. Ik zeg de meegenomen plastic zakken die alles afdoende beschermen.

Als de auto niet verder kan, stappen wij uit om te voet naar de wadi te gaan. De terraswand die de steppe aan de oostzijde over een afstand van meer dan honderd kilometer begrenst, is niet veel meer dan honderd en vijftig meter hoog. Hij heeft weinig reliëf. Om de paar honderd meter ligt een wadi of een ondiepere erosiegoul. De wadi's hebben stenige hellingen en een dikke zool van terra rossa vol grote rotsbrokken en met een spaarzame vegetatie. De ene wadi lijkt op de andere; een vreemdeling houdt ze moeilijk uiteen. Onze gids kent de molluskenfauna van elk dezer. Ogenscheinlijk is de terraswand oecologisch homogeen. Dezelfde eentonigheid; roodbruine leem, rotsblokken, doornige struiken, ijle grassen, spaarzame bloemen. Op de rotsen taaie struikjes die muurvast met de stenen bodem vergroeid zijn. Als het lukt, zo'n struikje weg te breken, kan men daaronder, in het weinige gruis en tussen de tot een kluit verwrongen wortels vaak Orcula's in ruim aantal bemachtigen. Het zijn andere soorten dan die van de dolinen in de vlakte. Drie of vier Orcula soorten kan men hier in elkaars gezelschap aantreffen. Na enige oefening zijn de soorten met het blote oog te onderscheiden. Ook Barcania's, de voor Cyrenaica endemische Clausilia's, leven hier. Maar alweer niet de soort van de dolinen. Wij zijn hier niet ver van de zuidgrens van het Barcania-areaal. De terraswand loopt verder naar het zuidwesten, maar wordt steeds lager. Het aantal slakkensoorten vermindert geleidelijk. Orcula's komen nog wat zuidelijker voor dan Barcania's, maar waar de heuvelrug overgaat in de halfwoestijn, kunnen alleen nog enkele Heliciden leven.

Wadi na wadi bezoeken wij. De ene vindplaats lijkt op de andere en elke buit op voorgaande vangsten. Wat genera betreft, veelal hetzelfde beeld: steeds Clausilia's, Orcula's en Helixachtigen; vaak ook Paramastus, en Parmacella- en Vitrina-schaaltjes. Doch wat soorten betreft, verandert het beeld naarmate wij de lagere, eerste terraswand in noordoostelijke richting volgen tot deze tweehonderd kilometer verder de kust van de Middellandse Zee raakt. Wat Cyrenaica onder meer zo interessant maakt voor de malacoloog, is de mogelijkheid van het bestuderen van geografische rassen in uitgestrekte gebieden, waar de menselijke invloed praktisch nihil is. Daarbij komt, dat het terrein geomorfologisch ongecompliceerd is. Terwijl men bijvoorbeeld in een gebergte als de Alpen bij het nagaan van de verspreiding van soorten met drie dimensies en bovendien met uiteenlopende temperatuursinvloeden en oecologische factoren te maken heeft, bestaat in Cyrenaica, wat de voor dit gebied zo beeiende genera Orcula en Barcania aangaat, simplistisch uitgedrukt, slechts één dimensie. De hoogtespreiding is in dit land geen punt van belang. De twee evenwijdige terraswanden, een paar honderd kilometer lang, vormen hier het areaal dezer genera. Deze twee repen grond worden overzichtelijk in vakken verdeeld door de honderden parallelle wadi's die ze doorsnijden. Op de relatief koelere, op het noorden gelegen dalzijde van deze droge rivierbeddingen leven de mollusken, telkens van de volgende localiteit gescheiden door een flinke moot droog land, dat alleen voor uitgesproken xerophile soorten bewoonbaar is. Terwijl in gematigde streken het molluskenleven het beste gedijt op zonnige, op het zuiden liggende kalkhellingen, zijn het in dit subtropisch klimaat juist de op het noorden liggende kalkhellingen die het rijkst aan soorten zijn. Naarmate de terraswand naar het noordoosten ombuigt, verandert geleidelijk dit patroon. De terraswand tussen de wadi's komt meer op het noorden te liggen en de linker dalwanden op het oosten. En daarmee verschuift ook enigszins het malacofaunistische zwaartepunt. Dit is, wat ik in de eerste alinea van bladzijde 937 improviserend noemde: de geleidelijke omkering van het biotopische patroon.

Nadat wij de kuststeppe malacologisch verkend hadden en de soorten verzameld hadden, die er volgens de ervaring van onze gids leven, richtten wij onze activiteit op de hoogvlakte tussen het eerste en het tweede terras. Het landschap verandert. Er is meer struikgewas en laag geboomte. Het klimaat is, hoe gering het hoogteverschil ook is, minder drukkend. De jaarlijkse regenval iets groter dan in de vlakte van Benghazi. Een uitgestrekt stuk van dit middenteras is ontgonnen. Baanbrekend werk is hier gedaan door de Italianen na de eerste wereldoorlog. Ten

noordoosten van het stadje Barce zetten zij duizenden kolonistenwoningen neer. Zonder veel fantasie weliswaar. Alle gelijk van bouw en grootte, lange rijen witte blokken. Zij legden een net van wegen aan en verkavelden het land in rechthoekige vakken. De vruchtbare grond werd door hun eigen mensen bebouwd. De vlakte van Barce werd de graanshuur van Cyrenaica, en boomgaarden leverden goed fruit, citroenen, mandarijnen, sinaasappels, olijven en ook groenten. Maar, ondanks het zelfbestuur dat het land zich enkele jaren na de tweede wereldoorlog verwierf, is dit constructieve werk in verval geraakt. De Italianen zijn voor het merendeel vertrokken. Hun werk is overgenomen door de Libyze boer. Zijn levensinstelling en zijn werklust zijn anders dan die van de westerling. Zij leven bij de dag; voorzorgen nemen is hun vreemd. Beheer op lange termijn is voor hen nog een moeilijk begrip. Zij laten dat graag aan Allah over en geven, wanneer het zo uitkomt, het pootgoed aan het vee en zien toe, hoe de steppeflora weer langzaam bezit neemt van de akkers. Zelfs komt het voor, dat het boeregezin in een tent naast het huis woont en dat het stenen huis als onderdak voor het vee dienst doet.

Wij zoeken ook hier weer de wadi's op, de dalen die de tweede terraswand doorsnijden. Sinds wij in Cyrenaica zijn, heeft het niet geregend. De wadi's zijn kurkdroog. En daar de hellingen ervan weinig gloeien, is er weinig schaduw. Wij moeten grote plakken steen omdraaien om iets te vinden. Paramastus hier en daar in kluiten bijeen op de onderzijde van de stenen. Het huisje van de soorten van dit geslacht die aan grote Eua's doen denken, is steeds bedekt met een dikke laag leem en met zilverachtig slijm. Orcula's, voor het merendeel dood, liggen verspreid in de bruine, korrelige, droge aarde; de levende dieren hebben zich diep in de grond teruggetrokken. En in die droogte opeens een prachtige, grote Parmacella, oranje, of rood of geel. Deze bijna naakte slak heeft een belachelijk plat huisje met een niet meer dan symbolische winding. De soort trekt zich niets aan van Lamarck en is in dit uitgedroogde land een teleologische aanfluiting. Elke xerophile soort streeft ernaar een dikwandig, wit huisje te hebben om het vege lijf tegen de moordende zonnestralen te beschermen. Maar Parmacella's bewijzen, dat het ook zonder huisje kan.

Waar, verder naar het noordoosten, ook de tweede terraswand de kust nadert, ligt het verrukkelijkste oord van Cyrenaica: de ruïnestad Cyrene. Drie eeuwen voor onze jaartelling vestigden zich hier Griekse kolonisten. Om een bron met kristalhelder water bouwden zij een stad die tot grote bloei kwam. Er was een in de Oudheid befaamde universiteit, een beroemde bibliotheek, er waren theaters, er was een levendige handel. De grote welvaart dankte deze stad eeuwenlang aan het Sylvium, een kruid dat in de omgeving van de stad groeide en waarvan alom zowel de geneeskracht als de culinaire en aromatische kwaliteiten hoog geprezen werden. Het plantje is sinds lang uitgestorven en niemand weet precies wat het eigenlijk was. De legende wil, dat de Cyreners, later onder het steeds zwaarder drukkende fiscale juk der Romeinse overheersing, in een daad van heroïsche economische zelfmoord de plant vernietigd hebben. En daarmee was ook het lot van Cyrene bezegeld. Wat waar is van het heldendom is een open vraag. Een nuchter mens denkt veel eerder aan roofoverval en aan uitroeiing door milieuverandering ten gevolge van ontbossing. Een voortschrijdende beschaving is nu eenmaal altijd de vijand van het bos geweest; zeker in het Middellandse zeegebied waar het bos klimatologisch een anachronisme is geworden.

De stad Cyrene is verdwenen. De ruïnes ervan hebben eeuwen lang onder het van de ontboste hoogvlakte weggeslibde leem bedolven gelegen. De Italianen hebben er enkele decennia geleden een archeologisch reservaat van gemaakt en zijn systematisch met opgravingen begonnen. Uit de Griekse tijd rest er weinig meer, uit de Romeinse periode des te meer. Badhuizen, tempels, theaters, woningen van rijke burgers. In een klein museum aan de ingang van het reservaat is nu een gebouwtje, dat vele opgedolven kunstschaten herbergt. De laatste tweeduizend jaar is er veel veranderd in Cyrene, maar onveranderd is gebleven de vitaliteit van de Apollo-bron, waaruit het kostelijkste drinkwater van heel Cyrenaica welt. In de afvoer van deze bron leeft in groot aantal een Pseudamnicola soort, en in het slib ook Pisidium personatum. Dit was de eerste vondst van levende exemplaren dezer soort in Cyrenaica.

J.G.J. Kuiper

(wordt vervolgd.)